

โครงการพิทักษ์มรดกสยาม

เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 84 พรรษา
เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว องค์บรมราชาูปถัมภก
ของสยามสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์

บันทึกการเสวนาทางวิชาการ เรื่อง
“กรุงรัตนโกสินทร์: วันวาน วันนี้ พรุ่งนี้”
วันศุกร์ที่ 27 พฤษภาคม 2554 เวลา 13.30 - 18.30 น.
ณ สยามสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์

กล่าวปาฐกถา โดย ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร. วิษณุ เครืองาม

ปีนี้เป็นปีที่เราเฉลิมฉลองในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 84 พรรษาเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ซึ่งได้ครองราชย์ยาวนานที่สุดในประวัติศาสตร์ชาติไทย และในสากลประเทศ ณ กาลปัจจุบัน ทั้งปีนี้เป็นปีที่กรุงรัตนโกสินทร์เพิ่งจะผ่านพ้น 229 ปี ล่วงเข้าสู่ 230 ปีอีกไม่กี่เดือนข้างหน้า อันเป็นกาลสมัยที่ยาวนาน

คำว่า “กรุง” เป็นภาษามอญ แปลว่าแหล่งน้ำกว้างใหญ่รวมทั้งเมืองหรือชุมชนบริเวณนั้น ขณะที่คำว่า “บาง” เป็นภาษาเขมรแปลว่า คลอง ส่วน “คลอง” แปลว่าทาง เส้นทาง ครรลอง เราใช้คำว่ากรุงกับมหานครกว้างใหญ่ เมืองทั้งหลายพยายามจะตั้งอยู่ริมน้ำทั้งนั้น ขื่อนี้กษัตริย์ทุกพระองค์ก็เลือกดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ริมแหล่งน้ำเป็นชัยภูมิ เมื่อครั้งรัชกาลที่ 1 ย้ายจากกรุงธนบุรีมาเสด็จขึ้นที่หน้าวัดโพธารามก็ได้มีดำริว่าบางกอกฝั่งตรงข้ามกรุงธนบุรีนี้เหมาะสมจะสร้างราชธานีใหม่ เพราะสะดวกต่อการสัญจรและขยายขยายหลายอย่าง

กรุงรัตนโกสินทร์ 230 ปีที่แล้วไม่ได้เป็นอย่างที่เรเห็นทุกวันนี้ หากเป็นป่าดงทุ่งนา สวนผักผลไม้และเป็นส่วนหนึ่งของบางกอก ซึ่งรวมทั้งฝั่งธนและพระนคร บริเวณโรงพยาบาลศิริราชในวันนี้เคยเป็นดินแดนที่ปลูกลิ้นจี่ ติดกันเป็นสวนมังคุด ขณะที่กรุงศรีอยุธยาเป็นเกาะที่คับแคบ พม่ายกทัพมาล้อมเกาะคราใดคนในอยุธยา ก็อดตายเพราะเท่ากับพม่ายึดนารอบนอก คนอยุธยาจึงต้องหาพืชผักผลไม้จากภายนอก ซึ่งก็มีแค่สองแห่งคือ บางช้างหรืออัมพวาและที่บางกอก ดังมีคำพูดว่า บางช้างสวนนอก บางกอกสวนใน ส่งเสบียงเลี้ยงอยุธยา

การย้ายราชธานีมาอยู่ฝั่งพระนครนับเป็นความกล้าหาญของบรรพบุรุษไทย สมัยก่อนบริเวณวังสราญรมณ์ปัจจุบัน กรมรักษาดินแดนยังเป็นป่าช้าเป็นที่อยู่ชาวมอญ ชาวจีน สุดเขตคลองคูเมืองหลังกระทรวงกลาโหมวันนี้ที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีให้ขุดไว้ก็เป็นอันหมดเขตพระนครเพียงเท่านั้น หากมองจากเครื่องบินจะเห็นว่ากรุงรัตนโกสินทร์เป็นเหมือนเกาะ ด้านหนึ่งเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา อีกด้านเป็นคลองและยังมีคลองเล็กคลองน้อยอีกที่ขุดใหม่เชื่อมกันอีกเป็นตาข่าย โดยเฉพาะคลองรอบกรุงที่รัชกาลที่ 1 ให้ขุดเพิ่มเป็นแนวชั้นนอกแถวสะพานผ่านฟ้า คลองนี้ผ่านทางไหนก็เปลี่ยนชื่อไปตามนั้น เช่นคลองบางลำพู คลองโอบอ่าง คลองสะพานหัน อันที่จริงน่าจะเป็นแนวพระราชดำริของรัชกาลที่ 1 ที่ต้องการสร้างให้เหมือนเกาะอยุธยา เป็นการฟื้นความรู้สึกของประชาชนที่หนีพม่าให้กลับเหมือนเดิม มีการสร้างกำแพง ป้อม ค่ายคูรอบๆ พอเลยจากกำแพงเมืองไป พื้นที่นางเลิ้งในปัจจุบันนี้เป็นป่าทั้งนั้น เป็นที่ลุ่มน้ำขัง จึงเรียกกันแต่โบราณว่าทะเลตม บริเวณสนามม้านางเลิ้งสมัยก่อนเป็นทุ่งนาทั้งหมดต่อเนื่องมาจนถึงรัชกาลที่ 4 ซึ่งสมัยนั้นเป็นบริเวณประกอบพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เหล่านี้เป็นสภาพที่อยู่ในกำแพงพระนคร 230 ปีที่ผ่านมา

ความเจริญเป็นสิ่งก็ตามมา เพราะคนเชื่อมั่นในพระนครแห่งนี้ เมื่อตั้งรับพม่าเราก็กักทัพ ออกไปรอกที่นอกกำแพงเมือง เช่นไปไกลถึงจังหวัดกาญจนบุรี ทำให้พม่าประเมินกำลังของกองทัพไทยไม่ได้ สงครามจิตวิทยาที่รัชกาลที่ 1 ทำ คือ อะไรที่อยุธยาไม่มีก็ให้มีในกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งยังตั้งชื่อเหมือนกัน เช่น คลองมหานาค วัดทองปู้ เรียกว่ากำแพงที่จากอยุธยา มาจำลองสร้างใหม่ที่นี่ เป็นการเรียกขวัญกำลังใจ กวี จึงบรรยายว่า “อยุธยาคล่มแล้ว ลอยสวรรค์ ลงถา”

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 ข้าศึกไม่มีแล้ว พระองค์ได้ดำเนินนโยบายต่อจากรัชกาลที่ 1 และเริ่ม สร้างความบันเทิงใจให้ราษฎร จึงปั้นละคร ปั้นศิลปะวัฒนธรรม สิ่งนี้เป็นวิธีของรัชกาลที่ 2 ทำให้คน หลังไหลมาอยู่ในพระนครมากขึ้น และขยายออกไปอยู่ชานพระนครมากขึ้นซึ่งปัจจุบันเป็นแคว้นเล็ก พระที่ นึ่งอนันตสมาคม หัวลำโพง เรียกว่าอาศัยได้ร่มพระบรมโพธิสมภาร เมืองเริ่มขยายออกไป ต่อมารัชกาลที่ 3 ได้สร้างวัดเพื่อใช้ศิลปะรณนาทาง ส่วนใหญ่วัดในฝั่งธนและพระนครเกิดในสมัยรัชกาลที่ 3 เช่น วัดเทพธิดา วัดราชนัดดาราม วัดอนงค์าราม ฯลฯ

บรรพบุรุษเราสร้างเอกราช สร้างศิลปะวัฒนธรรม และ สร้างวัดจนกรุงใหม่มีความสวยงาม มาถึงรัชกาลที่ 4 ไม่โปรดการรบ เรื่องวรรณกรรมเรื่องวัดวา สร้างไว้มากพอแล้ว แต่ภัยอันตรายเวลานั้นคือ ภัยต่างชาติ จึงต้องรังสรรค์ความรู้ต่างๆขึ้นมา ต้องทำให้คนรู้ว่ากรุงรัตนโกสินทร์มีอารยธรรม เช่น ใช้ ภาษาอังกฤษเป็น โปรดฯให้หม่อมมาสอนในวัง ทำนายสุริยุปราคา สร้างความเจริญทางวัตถุอย่างตัดถนน เจริญกรุง นอกกำแพงพระนครก็ตัดถนนซึ่งฝรั่งไปอยู่กันมาก เอาดินมาถมข้างคลองทำเป็นทางเดินให้ฝรั่ง เดินเล่น ต่อมาน้ำท่วมจึงให้ตัดตังกังหันที่หัวถนน เรียกว่าถนนสีลม เกิดการค้าขาย ตึกรามบ้านช่องมากมาย หลังจากที่เราทำสัญญาเบารริงกับอังกฤษ ฝรั่งเข้ามาอยู่อาศัยและทำการค้ามากขึ้น ต่อเนื่องมาจนถึงรัชกาล ที่ 5 ได้โปรดให้ตัดถนนเพิ่มอีกหลายสายและสะพานเป็นจำนวนมาก บรรดาสะพานที่ขึ้นต้นด้วย “เฉลิม” เกิดในสมัยรัชกาลที่ 5 ทั้งนี้ ทรงแนะนำให้เจ้านายขุนนางทำบุญด้วยการสร้างสะพาน ตัดถนน สีพระยาภิ มาจากการที่ขุนนางชั้นพระยาสี่คนเข้าหุ้กันสร้างถนนถวายเป็นรัชกาลที่ 5

ส่วนถนนราชดำริมีที่มาจากการที่รัชกาลที่ 5 ชิดเส้นจับจองให้ตึกรามตึกหลักพื้นที่ไว้รอสร้าง ถนน ห้ามราษฎรบุกรุก เมื่อตัดกับสี่แยกเป็นถนนอีกสายก็มีพระราชประสงค์จะทำให้เป็นสแควร์ใหญ่จึง เรียกว่าราชประสงค์ ทำให้คนหลังไหลเข้ามาอยู่มาก แต่ยังคงควบคุมได้ จนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 – 7

หลังจากสร้างกรุง 50 ปี บาทหลวง ชื่อ สังฆราชปาลกัวซ์ มาจากฝรั่งเศสเห็นกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ได้เขียนไว้ว่า บางกอกทั้งฝั่งธนและฝั่งนี้มีแม่น้ำคั่นกลาง อุดมสมบูรณ์ชุ่มด้วยต้นหมากกรากไม้ มองไป ทางไหน เห็นยอดมัสยิด เจดีย์ยอดโบสถ์โผล่ขึ้นเป็นระยะๆ ตึกรามบ้านช่องสูงไม่เกิน 2 ชั้น เป็น สถาปัตยกรรมแบบยุโรป จีน อินเดีย มีอยู่ทั่วไป ถนนกว้างใหญ่ พาหนะมีน้อย ในแม่น้ำมีเรือแพจอดอยู่ ประมาณหนึ่งพัน เป็นเมืองน่าอยู่ นี้แค่ 50 ปี หลังตั้งรัตนโกสินทร์ท่านยังเห็นภาพแบบนี้

เมื่อกรุงเทพฯอายุ 150 ปี มาถึงสมัยรัชกาลที่ 7 ฝรั่งเศสคนหนึ่งซึ่งเพิ่งเข้ามาได้เขียนไว้ว่า เวนิส ตะวันออกแห่งนี้เจริญไม่แพ้เชียงใหม่ ไช้วงอนและหลายเมืองในยุโรป ถึงจะไม่มีการวางผังเมือง แต่ธรรมชาติ ได้ควบคุมให้ทุกอย่างอยู่ในร่องในรอย ถนนมีแค่นี้คนก็สร้างบ้านแค่นี้ จึงกลายเป็นผังเมืองสี่เหลี่ยมโดย อัตโนมติ แต่ปัจจุบัน ฝรั่งเศสที่เข้ามาตอนนั้นบอกว่าบ้านเมืองนี้หาระเบียบไม่ได้ อาจด้วยสภาวะทางเศรษฐกิจ ทำให้บ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไป เศรษฐกิจดีคนก็ย้ายมาสร้างบ้านซื้อที่ดิน ยามเศรษฐกิจตกต่ำคนก็เก็บ รักษาที่ดินที่มรดกไว้ไม่ได้ก็ต้องขายที่ดินขายบ้าน การอพยพเข้ามาทำให้เกิดการรุกร้าแม่น้ำลำคลอง รุกที่ สาธารณะ อีกประการคือการสร้างทางรถไฟในสมัยรัชกาลที่ 5 คนก็ย้ายที่จะอพยพเข้ามา ยิ่งสมัยรัชกาลที่ 6 เรามีทางรถไฟสายเหนือ สายใต้ คนที่ไหนก็เข้ามากรุงเทพฯได้ แต่ไม่ค่อยมีคนกรุงเทพฯอยากออกไปอยู่นอกเมือง

สภาพแบบนี้นักวิชาการเรียกว่าการโตเดี่ยว เมืองอื่นไม่ได้โตตามกรุงเทพฯ กรุงเทพฯ เป็น ศูนย์กลางของทุกอย่าง การคมนาคม การค้า อำนาจ การทหาร ราชวัง การเกษตร ฯลฯ ปัญหาจึงเกิดจาก แนวทางที่ดำเนินมาตั้งแต่ปี 2475 เป็นส่วนใหญ่ ที่ไม่ได้คิดเรื่องขยาย แม้ในสมัยจอมพล.พิบูล สงครามคิดจะย้ายเมืองหลวงไปเพชรบูรณ์ แต่ก็มาจากเหตุผลทางการเมืองไม่ใช่เศรษฐกิจ สังคม สภาพ เหล่านี้ทำให้กรุงเทพฯจึงเป็นอย่างที่เห็นทุกวันนี้

เมื่อรัชกาลที่ 1 ย้ายเมืองมาที่เกาะรัตนโกสินทร์แห่งนี้ ตั้งชื่อว่ากรุงเทพมหานคร บวร รัตนโกสินทร์ และมีสร้อยอีกยาว ต่อมารัชกาลที่ 4 ไม่โปรดคำว่าบวร เสี่ยงไปใช้คำว่า "อมร" แทน ซึ่งแปลว่า ยั่งยืน ไม่ตายไม่เสื่อม ส่วนคำว่ากรุงรัตนโกสินทร์ เราเพิ่งมานิยมเรียกหลังฉลองกรุง 200 ปี ปัญหาที่ว่าปี 2554 เรายังจะอมรต่อไปได้หรือไม่ ท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่เป็นมลพิษ ท่ามกลางความขัดแย้งร้ายฉาน ท่ามกลางปัญหาจราจรและผังเมืองผังเมือง

คงไม่มีใครคิดจะฟื้นคืนทุกอย่างให้เหมือนอดีตเมื่อสองร้อยปีที่แล้ว ปัญหาที่ว่าจะทำอย่างไรให้ กรุงเทพฯอยู่ได้โดยยังมีเขตเมืองเก่าซึ่งประเทศที่เจริญแล้วเขาก็มีกันทั้งนั้นและรักษาไว้ อย่างน้อยทำ อย่างไม่ให้กรุงรัตนโกสินทร์ชั้นในรักษาความงามความเก่าแก่ไว้ได้ ไม่ได้หมายความว่าต้องอพยพย้ายคน ออก นั่นคือเมืองตาย แต่ทำอะไรให้ทุกอย่างเคลื่อนไหวต่อไปได้เพียงแต่อยู่ได้ภายใต้ระเบียบควบคุม ไม่ว่าจะ เป็นควัน กลิ่น เสียง บ้าย ความสูง ความไม่สะอาดผิผิว รถมืด การไม่มีรถอนทำลาย การรักษาวิถีชีวิต แบบเดิม ๆ ไว้ ทำอย่างไรให้วิถีชีวิตในเขตนี้สามารถรักษาความร่มรื่น ผู้คนเดินชมความตระการตาได้

เรื่องเหล่านี้ต่างประเทศมีแบบอย่างมีบทเรียนมาแล้ว ผมเองเคยไปเห็นเมืองดูบรอฟนิก ประเทศโครเอเชีย ซึ่งเป็นบริเวณเมืองเก่า เขาทำได้ทุกอย่างที่ผมอยากเห็นในกรุงรัตนโกสินทร์ชั้นใน นอกจากนี้ยังมีเมืองเก่าในกรุงฮานอย เมืองเก่าในทิมพู ประเทศภูฎาน หรือในซูริค ลูเซิร์น ซึ่งเขารักษาไว้ ได้และมีชีวิตชีวาด้วย รถเมล์ก็มีรถรางก็มี บ้านช่องเก่า ๆ อายุ 100-200 ปีก็มี โบสถ์ก็มี ร้านค้าร้านอาหารก็

มี ผมว่าขึ้นอยู่กับสองประการ คือ รัฐต้องมีนโยบายที่เข้มแข็งชัดเจนต่อเนื่อง สองคือต้องระดมความร่วมมือกับภาคเอกชน โดยเฉพาะด้านวิทยาการและเทคนิคการดูแลรักษา การบริหารจัดการ อย่าใช้แต่อำนาจรัฐเข้าไปจัดการ

ผมชื่นชมและขอบคุณกรุงเทพมหานคร สำนักงานทรัพย์สินฯ และกรมศิลปากรที่มีส่วนช่วยให้กรุงรัตนโกสินทร์ของเราดีขึ้น แต่ทุกอย่างต้องใช้เวลาและยังต้องทำต่อเนื่อง ใครจะคิดว่าสำนักงานทรัพย์สินฯ ส่วนพระมหากษัตริย์ซึ่งไม่น่าจะเกี่ยวข้องกับเรื่องอย่างนี้แต่ก็ไม่ได้ทอดทิ้งปัญหานี้ เจ็ดแปดปีมาแล้ว ผู้ใหญ่ท่านหนึ่งมาพบผม บอกว่าสำนักงานทรัพย์สินฯมีดำริจะพัฒนาฟื้นฟู อนุรักษ์บริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ให้ดีขึ้น ถึงกับตั้งหน่วยงานเพื่อดูแลสิ่งแวดล้อมและภูมิทัศน์เรื่องนี้โดยเฉพาะ สำนักงานนี้เป็นองค์กรที่มีความสามารถ มีเงิน มีกำลัง มีคนเก่ง ๆ อยู่มาก ท่านนายกสยามสมาคมกล่าวเมื่อสักครู่ว่า มิตรภาพทำให้เกิดวิชา วิชาทำให้เกิดมิตรภาพ จึงไม่ได้แปลว่าต้องโยกย้ายคนที่อยู่ออกไปจากกรุงเพราะจะเสียมิตรภาพเปล่า ๆ เขาควรจะมีส่วนร่วมสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ให้สง่างามขึ้นด้วยหลักวิชาที่เราแนะนำ เพื่อว่าชุมชนโบราณอยู่ต่อไปได้ไม่ว่าบ้านหม้อ บ้านบาตร บ้านขมิ้น บ้านดอกไม้ บ้านบุ บ้านช่างหล่อ บ้านปูน ฯลฯ ชุมชนเหล่านี้มีประวัติศาสตร์คู่กับกรุงรัตนโกสินทร์ทั้งสิ้น เป็นอัญมณีประดับกรุง

กรุงรัตนโกสินทร์วันวานเป็นเช่นนี้ ปัจจุบันเป็นเช่นนี้ อนาคตจะเป็นเช่นไรก็อยู่ในมือของพวกเขาที่ต้องร่วมมือกัน ไม่ว่าจะใช้หลักประชาธิปไตยหรือธรรมาภิบาล หลักมิตรภาพหรือหลักวิชา แต่เราก็ต้องร่วมมือกัน จากนี้ไปท่านซึ่งเป็นวิทยาการที่มีความรู้ชัดเจนกว่าผมจะได้มาให้คำอธิบายเจาะลึกละเอียดมากขึ้น หน้าที่ของผมเพียงมาปูพื้นเดินเรื่องโหมโรงแต่เพียงเท่านี้